

WYDZIAŁ FILOZOFICZNY

Adriana Zimnowoda

Streszczenie pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. Tadeusza Gadacza
pt.: „**Jerzy Stempowski, jako polski przedstawiciel egzystencjalizmu europejskiego**”

Kraków, 15.11.2023 r.

Adriana Zimnowoda

Streszczenie pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. Tadeusza Gadacza
pt.: **„Jerzy Stempowski, jako polski przedstawiciel egzystencjalizmu europejskiego”**.

Celem pracy badawczej zatytułowanej „Jerzy Stempowski jako polski przedstawiciel egzystencjalizmu europejskiego” jest dowiedzenie, iż pisarska działalność Stempowskiego, zarówno jego eseistyka, jak i twórczość epistolarna, ze względu na kategorię poruszanych w niej tematów oraz dogłębną ich analizę przynależy do nurtu filozofii egzystencji, a jej autor zajmuje pełnoprawne miejsce pośród najważniejszych europejskich przedstawicieli tego kierunku. W dysertacji zamierzam wykazać nie tylko zasadność tak postawionej tezy, lecz ponadto, wyodrębnić propagowany przez Stempowskiego, oryginalny projekt egzystowania. Już wstępny etap pracy badawczej dał podstawy do postawienie tezy o prekursorskiej pozycji pisarza wobec niektórych prymarnych koncepcji filozofii egzystencji, zwłaszcza wobec propozycji Paula Sartre’a.

Niniejsza praca doktorska ma więc na celu: po pierwsze – dostarczenia dowodu na zasadność postawionej tezy o przynależności polskiego pisarza do grona filozofów, po drugie – dostarczenia dowodu na zasadność postawionej tezy o przynależności Stempowskiego do grona filozofów egzystencji, po trzecie wreszcie – przekonania o słuszności twierdzenia, iż Jerzy Stempowski, jako polski pisarz-filozof, winien zaistnieć, jako jeden z reprezentantów europejskiej filozofii egzystencji, którego oryginalny, poszerzający dotychczas obrane perspektywy „projekt człowieka egzystującego” wnosi nowe wartości w jej obszar badawczy.

Przy założeniu, że obrona niniejszego doktoratu zatytułowanego „Jerzy Stempowski jako polski przedstawiciel egzystencjalizmu europejskiego” znajdzie pozytywny finał, historia polskiej filozofii XX wieku powiększy liczbę jej przedstawicieli, natomiast filozofia egzystencji, w ścisłym tego słowa znaczeniu, po raz pierwszy mogłaby wskazać na rodzimego jej przedstawiciela. Również poczet przedstawicieli europejskiej filozofii egzystencji poszerzyłby szeregi o nowego – polskiego reprezentanta tego nurtu.

W powszechnym przeświadczeniu Stempowski zajmuje niezaprzeczalnie prestiżowe miejsce w panteonie najwybitniejszych twórców polskiej eseistyki i epistolografii oraz jako ważny krytyk literacki i artystyczny ówczesnej kultury. Warto jednak zauważyć, iż ten niezwykle istotny dla rozwoju polskiej kultury intelektualny wkład, obfituje w liczne fragmenty zawierające głębokie *sensu stricto* analizy filozoficzne. To one właśnie stały się obszarem badawczym niniejszej rozprawy, w której twórczość literacko-krytyczna polskiego

intelektualisty po raz pierwszy została poddana szczegółowej kwerendzie, skupionej wyłącznie na wyodrębnieniu myśli filozoficznej, a w szczególności (zgodnie z tematem niniejszego doktoratu) na wyróżnieniu tych kategorii filozoficznych, które stanowią fundament filozofii egzystencji.

Istotne w tym miejscu jest przypomnienie o nie tak rzadkim zjawisku jak „profesja” filozofa-pisarza¹, czy pisarza-filozofa, gdzie w obu wypadkach, wartość intelektualna (filozoficzny namysł) dopełniona była wartością estetyczną (bądź odwrotnie). Pośród filozofów egzystencji w obszarze tym szczególnie miejsce przyznane zostało takim myślicielom jak: Paul Sartre, Albert Camus, Emil Cioran, czy Miguel de Unamuno. Grono to powiększa Jerzy Stempowski.

Analiza twórczości Jerzego Stempowskiego którą przeprowadziłam, a która objęła całokształt dorobku literacko-filozoficznego polskiego myśliciela, wyniosła na światło zawarty w nim spójny i oryginalny „projekt człowieka egzystencjalnego”. W pisarskim doświadczeniu Stempowskiego odnaleźć można niemal wszystkie fundamentalne zagadnienia analizowane w traktatach filozoficznych oraz literaturze czołowych przedstawicieli europejskiej filozofii egzystencji. Jednak filozofia egzystencji w wydaniu Stempowskiego jest naznaczona niekonwencjonalnym rysem, gdyż Stempowski jako myśliciel, przyjmuje perspektywę, zarówno w teorii, jak życiowej egzystencji, „bycia pomiędzy” antagonistycznymi filozoficznymi propozycjami: z jednej strony afirmującymi *ratio*, z drugiej jednak uznającymi prawomocność myślenia irracjonalnego. W tej właśnie „mentalnej konfiguracji” Stempowski usiłował patrzeć na rzeczywistość świata zewnętrznego i wewnętrznego, starając się „rozstrzygnąć” jego paradoksalność z pozycji wspomnianego „wewnętrznego pęknięcia”, nierzadko przy tym ulegając wpływowi wszechogarniającej nostalgii, która, jak sugerował Camus, bywa silniejsza od wiedzy. Tak więc gmach filozoficznej wizji Stempowskiego oparty został na trzech fundamentach: racjonalnie porządkującym rzeczywistość umyśle, sympatii wobec antyracjonalnej i profetycznej filozofii rosyjskich myślicieli (istotne, iż afirmowanej z pozycji nieteistycznej) oraz w oparciu o głęboko zakorzenione wartości humanistyczne.

Narzędziem badawczym, które stosowałam w trakcie przeprowadzanych badań była metoda analityczno-hermeneutyczna. Z jednej strony, metodą analizy wydobywam z eseistycznych i literackich pism Stempowskiego zawarte w nich (czasami wprost, czasami nie wprost), wątki filozoficzne, z drugiej, za pomocą hermeneutycznej interpretacji,

¹ Studium twórczości wybitnych polskich filozofów-pisarzy: Leszka Kołakowskiego, Barbary Skargi i Józefa Tischnera, zamieścił Maciej Michalski w publikacji „Filozof jako pisarz”, Warszawa 2010.

porównuję je z poglądami europejskich filozofów egzystencjalnych. W ten sposób zamierzam ukazać oryginalność filozoficznej myśli polskiego pisarza wobec znanych dotychczas propozycji europejskich filozofów egzystencji.

Praca badawcza dotyczyła przede wszystkim czterech obszarów eksploracyjnych. Pierwszy obszar badań polegał więc na zaznajomieniu się z całą literacko-epistolograficzną spuścizną Stempowskiego pod kątem wyodrębnienia z niej tematów charakterystycznych dla nurtu filozofii egzystencji, a także tych, które nawiązują do poglądów filozofów i pisarzy uznanych za preegzystencjalistów. Na tym etapie pracy powstał swego rodzaju „katalog” problemów egzystencjalnych, takich jak: stosunek do egzystencji oraz do zagadnień sytuacji granicznych; śmierci, odrzucenia, nieuleczalnej choroby. Obejmuje on również zagadnienie transcendencji, wolności, miłości, samotności, wiary, nadziei, prawdy, dobra, zła czy moralności.

Drugi z obszarów badawczych dotyczył przeprowadzenia analizy porównawczej wyników osiągniętych podczas pierwszego etapu pracy (zbiór wyodrębnionych problemów egzystencjalnych odnalezionych w pisarstwie Stempowskiego) z aktualnym stanem badań dotyczącym europejskiej filozofii egzystencji. Trzeci obszar badań stanowił przede wszystkim refleksję na temat zarysowującego się odrębnego od innych myślicieli wariantu filozofii egzystencji Stempowskiego. W tym bowiem obszarze wyraźnie zaczął się zarysowywać oryginalny egzystencjalny światopogląd Stempowskiego absorbujący na równych prawach zarówno racjonalną myśl Zachodu, jak i znajdującą się na jej antypodach irracjonalną perspektywę światopoglądową, obecną na przykład w filozofii Lwa Szestowa. To zaś spowodowało szczególne zwrócenie uwagi na filozofię wspomnianego już rosyjskiego myśliciela, która zaczęła być przeze mnie dostrzegana jako istotny komponent światopoglądu Stempowskiego (choć być może właściwsze byłoby określenie „fundament filozoficznej intuicji”).

Praca doktorska składa się z 10 rozdziałów.

Rozdział II: „Historia egzystencjalizmu” zawiera przegląd najważniejszych opracowań historii filozofii egzystencji oraz niesie próbę uporządkowania pewnego zamętu terminologicznego obecnego w opracowaniach tematu. Podejmuję w nim także próbę wyodrębnienia czołowych przedstawicieli preegzystencjalizmu oraz filozofii egzystencji. W przypadku każdego z filozofów preegzystencjalizmu wskazuję na recepcję jego myśli w dojrzałej już formie filozofii egzystencji i jej przedstawicieli, tj. (zgodnie z proponowaną przez Gadacza w „Historii filozofii XX wieku” listą) Miguela de Unamuno, Lwa Szestowa,

Mikołaja Bierdiajewa, Karla Jaspersa, Gabriela Marcela, Paula Sartre'a oraz Alberta Camusa. Poglądy filozoficzne przedstawicieli filozofii egzystencji znajdują swoje „wyłożenie” zwłaszcza w rozdziale podsumowującym, w którym dokonuję analizy porównawczej kategorii egzystencjalnych oraz przy okazji przybliżania poglądów Stempowskiego w poszczególnych tematycznie sprofilowanych rozdziałach. Jedyne odstępstwa od powyższego założenia dotyczą szerszego omówienia filozofii Louisa Lavelle'a, na którego prekursorstwo w rozwoju filozofii egzystencji zwracam szczególną uwagę oraz postaci Lwa Szestowa, który odegrał doniosłą rolę w procesie kształtowania się podwalin myśli filozoficznej u Stempowskiego.

Rozdział III „Życiorys Jerzego Stempowskiego” podzielony został na pięć okresów życia i twórczości. W każdym z nich przedstawiam kluczowe wydarzenia biograficzne polskiego eseisty oraz sytuuję w nich najważniejsze eseje, listy, książki oraz zawarte znajomości.

Rozdział IV „Jerzy Stempowski - recepcja filozofii egzystencji” ukazuje stanowisko Stempowskiego wobec propozycji filozofii egzystencji, która w latach jego aktywności twórczej była kierunkiem aktualnym i modnym (zwłaszcza w środowisku francuskim). Analiza tekstów Stempowskiego wykazała wyraźną dezaprobatę wobec środowiska współczesnych mu francuskich myślicieli, do których należał: Sartre, Camuse, de Beauvoir, Merleau-Ponty, czy Mounier oraz szczególną atencję wobec myślicieli Europy Wschodniej: Szestowa, Mihajłowa, Bierdiajewa, czy intelektualisty wschodnio-południowej Europy – Ciorana. Z tego względu rozdział ten podzielony został na dwie odrębne części: „Recepcja egzystencjalizmu zachodniego” oraz „Recepcja egzystencjalizmu wschodniego”.

Rozdział V „Antypozytywistyczne deklaracje Stempowskiego” zwraca szczególną uwagę na dosadną krytykę, którą Stempowski kierował wobec postawy moralnej i intelektualnej ówczesnego humanizmu. W podrozdziale „Pokłosie filozofii ducha” wskazuję na pokrewieństwo filozofii Stempowskiego z *Lebensphilosophie*. Ponieważ Stempowski poświęcił sporo miejsca dokonującej się ówczesnie degradacji dobrze pojętego humanizmu, który przybrał antyhumanistyczne, materialistyczne oblicze, pozbawiające człowieka zarówno godności, jak i wiary w zasadność poszukiwania wartości duchowych, dlatego też w niniejszym fragmencie doktoratu zamieszczam refleksje Stempowskiego o *homo oeconomicus*, wspominam o poglądach teoretyka organizacji – Aleksandra Bogdanowa, czy polemice z propozycjami miłośnika teorii Darwina – Samuela Butlera. Pozwoliłam sobie również na odbiegającą nieco od tematu doktoratu dygresję, a mianowicie na spekulacje odnośnie ewentualnego stanowiska Stempowskiego (jako myśliciela poważnie

zaangażowanego w myśl intelektualną XX wieku) wobec, oferowanych przez najnowsze zdobycze technologiczne i rozwój neurobiologii, nadziei na poprawę egzystencji człowieka. W tym fragmencie przytaczam sylwetkę teoretyka anarchizmu – Johna Zerzana oraz poglądy Chantal Delsol. Naturalnie, dywagacje te pozostają pytaniem otwartym.

W podrozdziale „Prawda subiektywna – na podstawie krytyki artystycznej”, śledząc stanowisko Stempowskiego wobec dyscypliny jaką jest krytyka artystyczna (którą uprawiał z wielkim powodzeniem), podkreślam jego przywiązanie do takich narzędzi analitycznych jak: udział emocji, empatii oraz intuicji. Przybliżam także teorię Thibaudeta oraz Taine’a (ten ostatni krytykowany był zarówno przez Szestowa, Dilthey’a, jak i Stempowskiego). Wykazuję przy tym przynależność Stempowskiego do nurtu krytyków o rodowodzie egzystencjalnym.

Kolejny podrozdział „Człowiek jako jednostka indywidualna” dotyczy głównie wskazania na antydeterministyczne poglądy polskiego pisarza. W tej części dysertacji podkreślam akceptującą postawę Stempowskiego wobec, naznaczonej subiektywnym oglądem świata, indywidualnej egzystencji człowieka oraz zwracam uwagę na fakt, iż w obszarze pochłaniającym myśl pisarza znalazły się również takie obszary życia ludzkiego, które toczą się wyłącznie poza światłem jupiterów, a na które składają się doświadczenia „niekonsekwentne, złamane, niedokończone i irracjonalne”.

„Prawomocność kategorii irracjonalnych” to fragment doktoratu, w którym piszę o stosunku Stempowskiego do wspomnianych powyżej kategorii irracjonalnych, w tym magicznych.

W „Objaśnianiu człowieka – o zjawisku psychoanalizy” zajmuję się nową, analityczną metodą rozpoznania człowieka zaproponowaną przez Freuda. Przytaczam poglądy Sartre’a, Bierdiajewa, Szestowa, czy Ricoeura, którzy wobec propozycji psychoanalizy obrali własne filozoficzne stanowisko. Także Stempowski pisał o zjawisku psychoanalizy kilkakrotnie.

Rozdział VI „Fundamentalne kategorie nihilizmu” zawiera omówienie czterech konstytutywnych kategorii nihilizmu: ateizmu, moralnego relatywizmu, egzystencjalnego absurdu i tragizmu. Rozdział podzielony został na dwa segmenty. Pierwszy dotyczy analizy zjawiska nihilizmu w europejskiej myśli egzystencji z uwzględnieniem podziału na proponowane kategorie, drugi przedstawia stanowisko Stempowskiego wobec powyższych.

Rozdział VII „Kłopoty z istnieniem. Sens czy bezsens istnienia” składa się z trzech części. Część wprowadzająca stanowi preludeum dla rozwiniętej w dalszej partii rozdziału analizy kategorii życia, wraz z omówieniem jej antypodycznych propozycji: apoteozy

istnienia i jego odmowy. Pierwsza część tego rozdziału kieruje uwagę na zagadnienie samobójstwa, śledząc poglądy filozofów, począwszy od starożytności po wiek dwudziesty, jednak wyłącznie tych, z którymi Stempowski „sympatyzował ideologicznie”. Tak więc pojawiają się w nim takie postacie jak: Epikur, Seneka, Tertulian, Marek Aureliusz, Montaigne oraz Szestow. Ponadto wspominam o poglądach Schopenhauera, Kierkegaarda i Nietzschego. Obecna jest także opinia twórcy psychoanalizy – Freuda oraz pisarzy, których twórczość Stempowski analizował, bądź recenzował: Dostojewskiego, Ciorana, Camusa i Sartre’a. I wreszcie poglądy Elzenberga – jedyne polskiego filozofa ideologicznie związanego z myślą egzystencjalną. W drugiej części rozdziału czynię kwerendę pism Stempowskiego, w celu wyodrębnienia i poddania analizie jego filozoficznych poglądów na temat samobójstwa.

Rozdział VIII „Refleksje nad *vita activa* i *vita contemplativa*” jest nawiązaniem do wydanej w 1958 roku książki Hanny Arendt „The Human Condition” oraz podjętej przez autorkę analizy przemian, jakie nastąpiły w pokartezjańskim świecie w obszarze refleksji nad *vita activa* i *vita contemplativa*. Nawiązanie do filozofii niemieckiej myślicielki stanowi jedynie punkt odniesienia, który wydał mi się właściwym dla dalszych refleksji, jakim poddaję w dwóch kolejnych podrozdziałach kategorię milczenia i stan samotności oraz dwie antagonistyczne względem siebie postawy społeczne – faworyzowanie czynu lub odmowę działania. Te przecież, w obliczu postawy o egzystencjalnym samostanowieniu jednostki, są przecież prymarne. Obecność myśli Hanny Arendt, chcę również usprawiedliwić faktem, iż znajduję co najmniej trzy postawy światopoglądowe wspólne niemieckiej myślicielce i Stempowskiemu: krytykę władzy totalitarnej, sceptyczną postawę wobec propozycji nauk przyrodniczych jako tych, które uznały siebie za jedynie sprawcze w poznawaniu człowieka oraz predylekcję do „czystego”, kontemplacyjnego, nie podległego dyktaturze utylitaryzmu myślenia.

„Kategoria milczenia i samotności w filozofii egzystencji” zostały omówione przekrojowo, zanalizowane począwszy od tradycji platońskiej aż po współczesność. W osobnym podrozdziale podsumowuję ich obecność w myśli filozoficznej Jerzego Stempowskiego, który sporą część refleksji poświęcił zjawisku *apathei* i *ataraxi*, dla których właśnie stan odosobnienia i milczenia stanowił *sine qua non*.

Podrozdział „Faworyzowanie czynu lub odmowa działania w myśli egzystencjalnej Jerzego Stempowskiego” podlega podobnej konstrukcji jak powyższy. Pierwsza część przedstawia wyniki kwerendy, jakiej dokonałam w obszarze filozofii (tu jednak ograniczając się wyłącznie do dwudziestowiecznej filozofii egzystencji), druga odsłania głębokie

zaangażowanie Stempowskiego w analizowanie zjawiska czynu, i jego odmowy. Polski intelektualista, jak wielokrotnie udowodnił, był niekwestionowanym zwolennikiem „autonomicznej wartości czynu”, którą rozpatrywał jako zjawisko moralne.

Rozdział IX: „Zakończenie” to rozdział podsumowujący i kluczowy. W nim staram się przedstawić wiarygodne, poparte badaniem naukowym, argumenty na rzecz obronienia tezy o przynależności Stempowskiego do grona filozofów, tezy o przynależności polskiego intelektualisty do grona europejskich klasyków filozofii egzystencji oraz nakreślić, co zasugerowałam, oryginalny „projekt człowieka egzystencjalnego” i jego prekursorstwo wobec egzystencjalnych propozycji Sartre’a. Na potrzeby trzech pierwszych dokonuję swego rodzaju podsumowania treści powyżej przedstawionych rozdziałów dokonując analizy porównawczej najważniejszych kategorii egzystencji.

Rozdział X: Ostatni rozdział jest wykazem bibliograficznym.

AJLIANA
ZIMOWODA